

CIVILNO DRUŠTVO I UDRUGE NA PODRUČJU ZAŠTITE OKOLIŠA U HRVATSKOJ 1989. - 2014.

CIVIL SOCIETY / ENVIRONMENTAL PROTECTION NGOS IN CROATIA IN THE PERIOD 1989-2014

Vladimir Lay
Zagreb, Croatia
lay.vladimir@gmail.com

Jelena Puđak
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, Croatia
jelena.pudak@pilar.hr

Primljeno/Received: 14. 9. 2014.
Prihvaćeno/Accepted: 11. 12. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 94 (497.5-37) 630-6 Hrvatska

Sažetak

U ovom radu izložit ćemo tri vremenska perioda kroz koja ćemo opisati glavne razvojne procese formiranja civilnog društva i pokreta za zaštitu okoliša u Hrvatskoj. U prvom dijelu rada opisati ćemo početke formiranja civilnog društva u Hrvatskoj dok je još bila u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Svijest o ekološkim problemima u Hrvatskoj i Jugoslaviji pojavila relativno rano, '70ih godina prošlog stoljeća, ne zaostajući mnogo za razvijenim zemljama, dakako, u znatno manjem obimu. Reakcije sistema na upozorenja o zagađenju okoliša koja su dolazila 'odozdo' bile su restriktivne, civilno društvo imalo je ograničen utjecaj. Promjenom političkog sustava, i stjecanjem neovisnosti u Hrvatskoj se javljaju novi procesi na civilnoj sceni. U drugom dijelu rada iznosimo razvojne procese ne-vladinih organizacija/ekološkog pokreta u periodu od 1990. do danas. U posljednjih 25 godina broj i profil udruga za zaštitu okoliša mijenjao se konstantno u broju i karakteru, međutim posljednjih godina se civilna scena stabilizirala i sazrela. U trećem dijelu rada prikazati ćemo profil, tipologiju i stanje ekoloških udruga u Hrvatskoj 2014. godine. Potom ćemo se osvrnuti na posljednja relevantna istraživanja na ovom području, Indeks održivosti civilnog društva, Indeks civilnog društva, te prikazujemo dio rezultata kvalitativnog istraživanja koji se odnose na percepciju udruga za zaštitu okoliša od strane aktera ostalih društvenih sektora. Rad zaključujemo sa ocjenom stanja i razvojnog smjera ekoloških udruga u Hrvatskoj. Obzirom na navedeno možemo govoriti o dobro formiranom i razvijenom ekološkom pokretu u Hrvatskoj, iako ne i masovnom. Stanje udruga za zaštitu okoliša poboljšano je u svim segmentima, osim u financijskom segmentu obzirom na ekonomsku krizu. Ipak, unatoč poboljšanjima u javnoj percepciji, udruge za zaštitu okoliša i dalje nisu prepoznate kao ravnopravni razvojni akter od strane javnog i privatnog sektora.

Ključne riječi: povijest ekološkog pokreta, civilno društvo, položaj ekoloških udruga u Hrvatskoj

Key words: environmental movement history, civil society, state of the environmental NGOs in Croatia

UVODNE NAPOMENE

Pred čitateljem je prikaz procesa razvoja i mijene civilnog društva i udruga na području zaštite okoliša u Hrvatskoj u razdoblju 1989. - 2014. Pretpostavke kompetencije za ispisivanje ove male povijesti

civilnog društva u njegovom 'zelenom' dijelu su dvostruke, znanstvene i iskustvene, uz napomenu da se one plodno isprepliću¹. Po profilu obrazovanja autori ovog rada nisu povjesničari².

Ovo je, dakle po naslovu i kronologijskoj metodi izlaganja činjenica članak povijesne naravi ali pristup temi i intelektualni rukopis teme tendiraju ka sociologijskom diskursu, a otvaraju se ka transdisciplinarnom i holističkom pogledu na ove procese.

Raspon u kojem pratimo procese u akterima civilnog društva koje se bave okolišem i održivim razvojem je vršno razdoblje tranzicije hrvatskog društva iz socijalizma u kapitalizam, odnosno kako se ubrzo pokazalo, u dominantno neoliberalni tip kapitalizma kojem eko-socijalno-tržišni vrijednosni sustav nije u prvom planu. Dominantni ekonomski i kulturni sustavne šteti ni prirodne osnove života ni ljude te provodi socijalno neosviješteni politiku »profita pod svaku cijenu«. Posljedice tog sustava su sljedeće: a) globalni ekološki uvjeti života se stalno pogoršavaju (daljnje intenziviranje globalnog zagrijavanja i klimatskih promjena, gubitak biološke raznolikosti, smanjenje zaliha pitke vode i dr.) i b) porast socio-ekonomskih razlike između siromašnih i bogatih do razine da se ugrožava život i dostojanstvo ljudi ali i kupovna moć milijuna kupaca potrebna da se sam kapitalizam masovnom i adekvatno intenzivnom potrošnjom roba i usluga samo-reproducira.

Svaka povijesna epoha i svaka država ima svoj 'poredak'. Poredak se svugdje elementarno legitimira preko organizacije opstanka ljudi na teritoriju kojim upravlja. Pitanja zaštite okoliša i prirode, odnosno ukupne održivosti korištenja prirodnih resursa i ukupnih prirodnih osnova života u funkciji ekonomije i rasta izravno su s time povezana. U neoliberalnom kontekstu poredak vodi brigu za okoliš i zato ima razvijen sustav ustanova. Međutim na lokalnoj razini tehnologijska i organizacijska rješenja često daju prednost profitu te ga kroz odabrane razvojne solucije optimiziraju. Navedeno često znači da se paralelno ne optimizira zaštita okoliša. Upravno u toj točki nastupaju lokalni akteri - građanske inicijative i udruženja. Dakle, paralelno s poretkom razvija se civilno društvo koje predstavlja/štiti područje javnog interesa. Pitanja zaštite okoliša često su izravno ili neizravno pitanja organizacije i obrane života, današnjih ali i budućih generacija.

Udruženja građana, udruge, nevladine organizacije - civilno društvo na području zaštite okoliša kao oblik organiziranog djelovanja(aktivizam odozdo)- novijeg su datuma. U svakom slučaju, oni su suvremeni te znanstveno i politički aktualni oblici izražavanja motivacije, energije i interesa za obranom i uređenjem ekoloških elemenata kvalitete življenja i pitanja održivog razvoja koji će to trajno osiguravati.

Teorijski nismo skloni interpretirati udruge za zaštitu okoliša kroz ideologijski diskurs lijevo-desno. Američki ekonomist P. Stubbs smatra kako se u Hrvatskoj civilno društvo smatra antitezom nedemokratskom nacionalističkom populizmu. Civilno društvo je naprosto fleksibilno i progresivno. S druge strane, blisko nam je određenje osnovne vrijednosne platforme udruge za zaštitu okoliša kao a koju je jednostavno i jasno izrazili njemački Zeleni u sloganu »*mi nismo ni lijevo ni desno, mi smo ispred*«.³

1. CIVILNO DRUŠTVO U PODRUČJU ZAŠTITE OKOLIŠA U HRVATSKOJ U GODINAMA PRIJE NASTANKA NEOVISNE HRVATSKE 1990. GODINE

Iako postojanje i profil civilnog društva u Hrvatskoj kao jednoj od republika SFR Jugoslavije nije glavni predmet ovoga članka, smatramo potrebni izložiti uvijete i kontekst nastanka prvih inicijativa za zaštitu okoliš na ovim prostorima. U uvjetima postojanja jednopartijskog političkog sustava koji je imao organizacijske pod-oblike ideologijski poslušničkog i discipliniranog djelovanja, mogli bismo paušalno zaključiti da civilno društvo uopće nije postojalo. No, unatoč tome život u lokalnim sredinama, vezan

¹ Što se iskustva tiče, dvije su napomene: a) U kvalitativnoj metodologiji u sociologiji je poznata metoda »promatranje s sudjelovanjem«. Lay Vladimir kao sudionik zelenog pokreta u Hrvatskoj od 1989. godine nadalje u prva tri povijesna poglavlja koristi ovu metodu s time da je naglasak na učestvovanju; b) Jelena Puđak je članica NVO Hrvatski centar »Znanje za okoliš« od 2005. godine a NVO »Zelene akcije« od 2009. godine.

² U pogledu obrazovanja Lay je politolog, sociolog i polonist, a Puđak sociologinja i filozofkinja

³ Ovaj slogan je sedamdesetih godina promovirala njemačka okolišna aktivistica i političarka Zelenih Njemačke Petra Kelly.

za konkretni okoliš pronalazio je svoje aktere, probleme vrijedne zalaganja za njihovo rješavanje, svoje motivacije i socijalne energije.

Dakako, međunarodni političko-ekološki kontekst uvelike je utjecao na aktivnosti na području okoliša u Hrvatskoj u sedamdesetim godinama 20. stoljeća. U Stockholmu se 1972. godine održava Prva konferencija UN o ljudskom okolišu.⁴ Profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Rudi Supek, učesnik je alternativne paralelne konferencije DaiDong koja je okupljala nezavisne znanstvenike i bila pod vodstvom američkog mirotvorca i okolišnog aktivista Alfreda Hasslera. Konceptualno je povezivao pitanja okoliša, rata i siromaštva⁵.

Uzgred, 1972. godine se u Zagrebu održava međunarodni sastanak UNESCO pokreta *Man and Biosphere* (MAB)⁶. U Beogradu se u veljači 1973. godine osniva Jugoslavenski savjet za zaštitu i unapređenje životne sredine. U početku nazivani društvenim pokretom izniklim u njedrima samoupravnog socijalizma uskoro se u znaku straha od autonomnih djelovanja snažne volje sustava za kontrolom birokratizirao i pretvorio u sekciju Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) koja je kao takva ostala bez snage i učinka. Redovno počinje izlaziti kvalitetan časopis *Čovjek i životna sredina*, gdje se znanstvenici i stručnjaci iskazuju u svojim nalazima i promišljanjima onoga vremena. U Sloveniji se osniva i djeluje Republički komitet zaštite okoliša (ZVOS) koji jedini u Jugoslaviji djeluje nešto autonomnije i uspješnije⁷.

Iz ovoga razdoblja kao oblik djelovanja jedne od terenskih filijala SKH treba svakako spomenuti Sekciju za zaštitu i unapređivanje čovjekove okoline SSRNH (pod vodstvom dr. med. Josipa Čičeka, potom dr. sc. Marka Branice) koja je zapamćena po oponiranju izgradnji nuklearnih elektrana koje su u Jugoslaviji bile snažno zagovarane, a ona u Krškou u Sloveniji, 30 km od Zagreba i realizirana 1982. godine.

U okviru SSOH (Saveza socijalističke omladine Hrvatske) sedamdesetih godina je djelovala Ekološka sekcija. Njen rad koji se je dominantno očitovao u povremenim sastancima bio je otvoren i za one koji nisu bili članovi SKH i SSOH ali su kao studenti, mladi asistenti na fakultetima i institutima te drugi, imali predmetni interes i određenu početnu kompetenciju za temu odnosa zaštite okoliša i politike⁸.

* * *

Osamdesetih godina 20. stoljeća počeli su se pojavljivati oblici djelovanja građana, ekološki orijentiranih udruženja koji su imali samoinicijativu i autentičnost. Ovo znači da po idejama i diskursu nisu više bili transmisija i filijala monopola vladajuće partije SKJ/SKH. U osamdesetim godinama sustav političkog monopola se postepeno rastače i na neki način tiho liberalizira. Iz energija 'odozdo', ne po direktivi, u Hrvatskoj nastaju nove inicijative i udruženja.

⁴ Konferencija UN-a o ljudskom okolišu (United Nations Conference on the Human Environment) održana je 1972. godine u švedskoj prijestolnici Stockholmu. To je bila prva globalna konferencija o okolišu u povijesti čovječanstva. Druga konferencija održana je tek 1992. godine u Rio de Janeiru u Brazilu. Usvojila je dokument pod naslovom program djelovanja *AGENDA 21 - Akcioni plan za održivi razvoj*.

⁵ Prijevod ovog projekta bi bio »Svijet velikog zajedništva«. Hussler je bio i predsjednik »Međunarodne konfederacije za razoružanje. Alternativna konferencija DaiDong je u Stockholmu 1992. kreirala »Nezavisnu deklaraciju o okolišu«. Rudi Supek se u svom znanstvenom radu nastavio baviti temama održivog razvoja i zaštite okoliša, te 1973. godine izdaje knjigu »Ova jedina zemlja : idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?« koja doživljava tri izdanja.

⁶ »Čovjek i biosfera« (engl. The Man and the Biosphere Programme (MAB, ili MaB) je program UNESCO-a osnovna 1971 a promovira interdisciplinarni pristup upravljanju, istraživanju i edukaciji zaštite ekosustava i održivog korištenja prirodnih resursa.

⁷ Uzgred, u Srbiji se ministarstvo zaštite okoliša osniva tek 1989. a u Hrvatskoj tek nekoliko godina nakon stvaranja neovisne Republike Hrvatske.

⁸ Osobe koje su bile angažirane u vođenju Ekološkog savjeta bili su Slobodan Lang i Nenad Prelog. Mr.sc. Vladimir Lay, koautor ovoga članka je kao asistent Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (IDIS) sudjelovao sedamdesetih godina u radu toga savjeta.

Ovdje navodimo tek neke važnije primjere ne ulazeći u formatu ovog članka u detalje koji su sami po sebi izuzetno indikativni za borbu grupa građana izvan monopola političkih organizacija za društvenim mogućnostima kritički orijentiranog i autonomnog djelovanja. Zaštita okoliša, ali i pitanja mira i ravnopravnosti žena su u tom smislu bila zahvalna problemska područja budući pitanjima obrane života, odnosno okoliša i zdravlja ljudi nitko nije mogao odreći društvenu važnost i temeljni smisao⁹.

Osnivanje udruge Svarun bilježimo u travnju 1986. godine. Formalno, to je *Radna grupa za ekološke, mirovine, feminističke i duhovne inicijative Sveučilišne konferencije Socijalističkog saveza omladine Hrvatske* (SSOH.) SSOH je, dakako bio jedna od filijala SKJ/SKH ali aktivnosti »Svaruna« su odisale sposobnošću vlastitog, kreativnog i kritičkog mišljenja. Podržana i od vlasti ova radna grupa nije uspjela mobilizirati šire građanstvo, a bez aktivnog angažmana intelektualaca u svoje aktivnosti Svarunnije ostvario niti značajniji idejni utjecaj. Snage su se rasipale, previše se polagalo na mladalačku spontanost te u jesen 1988. godine Svarun praktično prestaje postojati.

U lipnju 1986. godine se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu osniva Sveučilišno udruženje Ekološka javnost¹⁰. Registrira se tek 1988. godine nakon rješavanja birokratsko-političkih dilema oko samostalne odnosno registracije pod formalnim vodstvom SKH filijale.

Početak 1988. u Splitu grupa građana osniva udrugu Zelena akcija Split. Inicijativna grupa ljudi koji su je činili su bili idejno vrlo heterogeni. Ova udruga se politički angažirala na prvim izborima. U siječnju sljedeće godine je u Splitu organizirala sastanak tridesetak ekoloških grupa i skupina iz cijele Jugoslavije¹¹. Već tokom 1992. godine Zelena akcija Split prestaje sa aktivnostima radi unutrašnjih sukoba po ideološkim osnovama.

U ožujku 1989. godine Ekološka javnost organizira Prvi ekološki sabor SRH, koji okuplja oko 400 zainteresiranih. U toj seansi praskozorja pluralizma drže se dugi govori, vođenje je slabo, a zaključaka nema.

Ovaj Sabor je iznjedrio prijedlog osnivanja Ekološkog koordinacionog odbora (EKO)¹². EKO je godinu dana pripremao, a u veljači 1990. godine realizirao osnivanje Saveza Zelenih Hrvatske (SZH), formalno slabu mrežnu organizaciju lokalnih udruga¹³. SKZ se nije pokazao vitlanim. Neki od razloga bili su: a) u uvjetima novo nastajućeg pluralizma većina se članova nije željela politički angažirati¹⁴ i b) od samog početka, od osnivačke skupštine, znanstveno-stručna udruženja se nisu učlanila u SZH, tako da Savez ostaje bez jačih intelektualnih kapaciteta. Politički neaktivan i intelektualno slab SKZ je prije kraja devetog desetljeća prestaje postojati radi vlastitih konceptijskih slabosti.

U siječnju 1990. se osniva Zelena akcija Zagreb¹⁵ koja 1992. godine mijenja ime u Zelena akcija, pod kojim i danas djeluje kao najjača udruga za zaštitu okoliša u Hrvatskoj. Otvoreno je politički angažirana,

⁹ Izvor podataka za ovo razdoblje je osobni uvid koautora Lay V. iz izravnog sudjelovanja te članak autora Zorana Oštrića, novinara i jednog od osnivača NVO Zelena akcija Zagreb (ZAZ) pod naslovom »Ekološki pokreti u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971- 1991.« Vidjeti u: »Socijalna ekologija« br. 1., siječanj - ožujak 1992. str 83.- 102. Izdavač: Sociološko društvo Hrvatske. Zagreb. Ekološke borbe autor razmatra kao sukob »svijeta života« i sistema pri čemu polazi od analitičke definicije Alberta Meluccija: društveni pokret je oblik kolektivne akcije zasnovan na solidarnosti, koji unosi sukob i ruši limite sistema unutar kojeg se akcija zbiva.

¹⁰ Udruženje je inicirao i vodio sveučilišni profesor dr. sc. Franjo Grčić.

¹¹ Iz ovog sastanka je nastao Koordinacioni odbor ekoloških udruga Jugoslavije koji je imao jedanaest članova. Nakon par sastanaka, u procesu raspadanja SFRJ je naprosto prestao s radom krajem 1990.

¹² EKO je na prijedlog Ekološke javnosti vodila trojka Predrag Haramija (Ekološka javnost), Branko Šilobod (Ekološko društvo Samobor) i mr.sc. Vladimir Lay, kao pojedinac – kasnije od početka 1990. Predsjednik Zelene akcije Zagreb (ZAZ) i predsjedavajući osnivačke skupštine Saveza Zelenih Hrvatske.

¹³ Za prvu predsjednicu SZH je izabrana sveučilišna profesorica dr.sc. Inge Perko Šeparović iz Zagreba. Ona nije bila s područja zaštite okoliša i ekologije no imala je snažan motiv za aktiviranjem na ovome području djelovanja civilnog društva.

¹⁴ Zelena akcija Split, Zelena akcija Šibenik i Zelena akcija Zagreb su na prvoj godišnjoj skupštini SZH u ožujku 1991. »istjerane« iz SZH budući su prakticirale političko djelovanje. Statut ovakvo djelovanje nije zabranjivao ali većina udruga nije htjela ulaziti u sukobe. Takav stav bio je vidljiv i u snažnom distanciranju od javnih nastupa i rada zastupnika dr.sc. Nikole Viskovića (Split) u Saboru koji je izabran u prvi saziv ispred SDP/Zelena akcija Split.

¹⁵ Udrugu je osnovalo 12 osoba a inicijalni sastanak je bio u gostionici »Plava laguna« pored Trga žrtava fašizma, popularno »džamije« u Zagrebu krajem 1989 godine.

ali dosljedna načinu angažmana iz horizonta civilnog društva. Istovremeno sustavno okuplja i zapošljava obrazovane stručnjake i inicira inovativne projekte. Jedan od uspješnih projekata je i »Zeleni telefon« iniciran 1992. godine, djelatan još i danas.

Neke udruge sudjeluju na prvim parlamentarnim izborima 1990. godine. Zelena akcija iz Zagreba sudjeluje u sklopu Europske zelene liste. U to doba nacionalnog osamostaljenja kada Hrvatska Demokratska Zajednica pridobiva većinu biračkog tijela ovakva politička ponuda nije imala šanse za uspjeh¹⁶.

Krajem 1990. grupa nacionalno orijentiranih pojedinaca na čelu s liječnikom Antom Kutlom (HDZ) osniva Društvo prijatelja prirode Lijepa naša koja je bila orijentirana na proizvodnju edukativnih alata i samu edukaciju, na osvještavanje mladih o ekološkim bogatstvima Hrvatske, humanitarni rad i slično.

Hrvatsko ekološko društvo (HED) kao znanstveno-stručno društvo, postoji od 1969. kao ogranak Društva ekologa Jugoslavije, a od 1990. godine djeluje nezavisno na teritoriju Hrvatske¹⁷.

Do kraja 1990. godine u Hrvatskoj je osnovano ukupno 60 udruga za zaštitu okoliša i prirode. Te i narednih godina djeluje Društvo za unapređenje kvalitete življenja (DUKŽ) u Zagrebu koje inicira i nagradu »Rabuzinovo sunce« za najuspješnije udruge u tekućoj godini. U Vukovaru je inicirana udruga Zeleni Vukovar, u selu Mikanovci Zelena akcija Mikanovci, u Šibeniku Zelena akcija Šibenik, u Čakovcu Nobilis, u Osijeku marljivo i uspješno djeluje Zeleni Osijek i druge. Tek 1995. godine u Istri, jednoj od razvijenijih županija, nedoručenoj direktno ratnim razaranja, osniva se nevladina organizacija Zelena Istra¹⁸.

Godine 1999. na sastanku udruga za zaštitu okoliša iz cijele Hrvatske u Stubičkim toplicama nekoliko udruga na čelu sa Zelenom akcijom inicira osnivanje »Zelenog foruma«, nove krovne organizacije koja sve do danas na »mekani« način okuplja dio udruga za zaštitu okoliša Hrvatske.

Zaključno, druga polovica osamdesetih godina i prva godina neovisne Hrvatske su razdoblje iniciranja oko 60 udruga koje su imale samoniklu i slobodarsku energiju i motivaciju. Promjenom političkog sustava počinje se otvarati novi prostor slobodnog djelovanja. Bilo je to mentalno i političko osvježenje za sve generacije tog vremena. Djelovanje u civilnom sektoru i aktivizam tih godina obilježili su, unatoč teškim ratnim uvjetima, snažna motivacija i učenje o pluralizmu i toleranciji, ali i praktično učenje od ekoloških udruga u razvijenim Europskim državama. Razvoj civilnog društva na području zaštite okoliša u Hrvatsko je tada započeo.

2. PORAST BROJA UDRUGA ZA ZAŠTITU OKOLIŠA I NJIHOV RAZVOJ U RAZDOBLJU 1990. – 2000.

Početak 90-ih nakon osamostaljivanja, Hrvatska se našla u specifičnoj političkoj situaciji koja nije pogodovala razvoju civilnog društva. Uzrok ovome Šimleša i Branilović (2008.) vide u tri procesa: agresija na Hrvatsku koja prioritete, pa i one u civilnom sektoru, stavlja dalje od ekoloških tema; zatim naslijeđen autoritarni tip vladanja koji se ogledao u lošoj zakonskoj regulativi koja nije pogodovala razvoju civilnog društva; i konačno, unutrašnji procesi osiromašenja srednjeg sloja i rasta nezaposlenosti koji stvaraju stanje apatije u društvu koja također koči društveni angažman građana.

Godina 1990. može se sociološki interpretirati kao godina rodoljubno-nacionalističke totalizacije. Nacionalni ključ konstrukcije svih političkih, društvenih i razvojnih prioriteta nadvladao je sve druge. U uvjetima ostvarenja neovisnosti, te ratom razorenog društvenog i ekonomskog kapitala, u prvim godinama tog desetljeća ostaje malo društvenog prostora za neke druge aktivnosti i ideje. Generalno govoreći

¹⁶ Iz današnje točke gledišta, kada je od 2013. Republika Hrvatska u Europskoj uniji ovakva se lista može čitati kao jako rano najavljena budućnost. Na zagrebačkoj općini Peščenica (dijelom radnička četvrt) Europska zelena lista osvaja oko 13% glasova ali zbog izbornog zakona koji favorizira velike stranke s jačom postotnom podrškom njena predstavnica Marija Maričak iz Zelene akcije Zagreb ne ulazi u gradsku skupštinu.

¹⁷ U razdoblju 1990. – 1991., HED vodi dr. sc. Paula Durbešić, biolog s PMF-a u Zagrebu. HED je imao svoje ogranke u Delnicama, Đurđevcu i još niz gradova diljem Hrvatske.

¹⁸ Prva predsjednica udruge Zelena Istra bila je mr. sc. biologije Latinka Janjanin, prognanica iz Petrinje.

udruge za zaštitu okoliša u prvoj polovici devedesetih godina nisu imale odviše poticajno okruženje, ni političko, ni financijsko¹⁹.

U 1990. godini nastalo je, spomenuli smo, oko 60 udruga za zaštitu okoliša u Hrvatskoj. Do kraja 1999. broj udruga je narastao na oko 200. Unutrašnja kretanja među udrugama u tome prvom desetljeću suverene i neovisne Republike Hrvatske opisati ćemo ukratko preko dvije osnovne karakteristike.

Velike institucionalizirane ne-vladine udruge za zaštitu okoliša

Ovdje se radi o skupini udruga koje su tijekom toga razdoblja, unatoč ratu i teškoj ekonomskoj situaciji jačale i razvijale se. U kontekstu pluralizma iz ljudskih resursa u našim gradovima ovdje ubrajamo i one udruge od kojih većina danas, 2014. godine, spada u one najjače i najproduktivnije u javnom djelovanju. U međuvremenu su ove udruge nakupile četvrt stoljeća iskustva kroz vlastito djelovanje i danas se mogu mjeriti s sličnim uspješnim udrugama u europskim zemljama.

Ovdje dakako ubrajamo većinom udruge iz područja koja nisu izravno pogođena ratom, kao što su one iz Zagreba, Čakovca, Opatije, Pule, Splita, Zadra ali i jednog ratom ranjenog Gospića (Kap života), Osijeka (Zeleni Osijek) i još njih nekoliko.

Lokalne udruge za zaštitu

Ovdje ubrajamo niz udruga, pretežno manjih, u manjim mjestima, koje se javljaju ili sa općim ciljevima očuvanja okoliša i kvalitete života na lokalnoj razini, ili kao reakcija na konkretan lokalni problem. Razvoj i opseg aktivnosti ovih udruga je različit, češće skroman, a sastoji se prije svega u povremenom djelovanju.

Pokazatelji kvalitete djelovanja i učinaka preko koje se može vrednovati svaka ova udruga su sljedeći:

- Broj stalnih članova udruge, posebno onih aktivnih. Ove udruge često nemaju dovoljno ljudskog i/ili financijskog kapitala za veće aktivnosti. Nerijetko ove udruge djeluju dok djeluje aktivna jezgra nekoliko aktivista/volontera, te se prestaju postojati kada se njihova aktivna jezgra iscrpi.
- Organizacija djelovanja kroz projekte i aktivnosti kod ovih udruga može biti i relativno dobra ali ima još puno prostora za unapređenje;
- Teme i brojnost projekata udruga varira, ali se uglavnom oslanja na domaće i lokalne izvore financiranja (često vrlo skromne). Sposobnosti i komunikacijske vještine članova ovih udruga nedostatni su za osiguravanje financija iz inozemnih fondova.
- Razina tehničke opremljenosti ovih udruga je osrednja ili slaba, informatička pismenost relativno niska; ova situacija je često povezana sa financijskim stanjem udruge;
- Komunikacija s inozemnim udrugama zaštite okoliša je osrednja ili slaba, prekogranična suradnja koja se zahtijeva u natječajima fondova EU prakticira se rijetko ili nikada;
- U nekim slučajevima udruge na lokalnoj razini nemaju ugled u lokalnoj sredini i njen rad se slabo cijeni. Često je razlog ovome lažna autonomnost udruge koja je vezana za lokalne političke aktere i nema slobodu odlučivanja i djelovanja.

Svi navedeni elementi mogu se zamisliti kao klaster pokazatelja za sintezno vrednovanje djelovanja i učinaka udruga.

Empirijska istraživanja na području udruga za zaštitu okoliša u Hrvatskoj devedesetih godina nisu provedena, tako da za vrednovanje udruga za zaštitu okoliša nemamo podlogu u egzaktnim mjerenjima i podacima. Ostaje nam metoda procjene iz ukupnih saznanja i osobnih uvida iz sudjelovanja u ekološkom pokretu i udrugama za zaštitu okoliša u Hrvatskoj.

¹⁹ Tako je na pr. udruga Zelena akcija iz Zagreba tijekom 1990. – 1991. radila na šest projekata od kojih su svi bili financirani iz inozemstva. Četiri projekta su bila financirana od Regionalnog centra za okoliš (REC) iz Budimpešte a dva od strane Otvorenog društva (Soros). Za novac od »Otvorenog društva« znalo se iz službenih političkih krugova na vlasti govoriti da su to »Judine škude«.

Najveći dio tadašnjih udruga za zaštitu okoliša u razdoblju ratnih razaranja i poslijeratne obnove, ali i određene zatvorenosti Hrvatske u odnosu na inozemstvo, kako procjenjujemo može se svrstati u kategoriju manjih lokalnih udruga, osrednje kvalitete djelovanja i učinaka.

* * *

Broj udruga u razdoblju 1990.- 2000. koje su u tome desetljeću osnovane, neko vrijeme djelovale te su potom ugašene, po našoj procjeni čini približno 40-50 posto udruga.

U prvim godinama neovisne Hrvatske 1990-91. godine u mnogim sredinama probuđena je značajna socijalna energija te su grupe građana u povoljnim demokratskim političkim uvjetima nastojale realizirati svoje planove, ideje i naklonosti. To još nije značilo da su imali sposobnost za uspješan rad i dugotrajnu aktivnosti udruga.

Ovakav razvoj situacije često je karakterističan kod manjih udruga, slabije kadrovske moći, s malim ili vrlo slabim sposobnostima pisanja i dobivanja projekata. Ove udruge su gotovo zakonito u manjim sredinama, ponekad i ruralnim, gdje je stupanj obrazovanja i informatičke pismenosti relativno najniži u Hrvatskoj.

Važno je napomenuti da je ista 'sudbina' zatekla i neke velike udruge koje nisu imale slabe ljudske i financijske kapacitete. Udruga Zelena akcija Split raspala se zbog unutrašnjih sukoba, udruga Društvo za unapređenje kvalitete života (DUKŽ) iz Zagreba obustavila je svoje aktivnosti i prenijela ih u format poslovnog djelovanja, a udruga Zeleni Vukovar je naprosto izgubila motivaciju za djelovanje.

Očigledno je kako razvoj civilnog društva na području zaštite okoliša u '90-im godinama nije imao kontinuitet. Međutim, Zelena akcija Zagreb, koja je bila isključena iz SZH radi političkog djelovanja, nastavlja svoj rad kao udruženje građana, te je svojim aktivnostima obilježila i osnažila ekološki pokret u Hrvatskoj. Udruga Zelena akcija uspostavlja čvrstu organizacijsku strukturu, okuplja nove aktiviste, razvija niz projekata i djeluje na međunarodnoj razini.

3. TRANSFORMACIJA I STABILIZACIJE BROJA I VRSTA UDRUGA ZA ZAŠTITU OKOLIŠA (2001.- 2014.)

Od osamostaljenja države broj udruga za zaštitu okoliša rastao je konstantno. Povećanju broja udruga pogodovalo je donošenje novog zakona 2001. godine u kojem se omogućava osnivanje udruge sa tri osobe, a ne više deset kako je to bilo u starom zakonu. Također slabi državni paternalizam, te politički vrh i javnost izražavaju ambicije za članstvom u EU, za koje je između ostalog potrebno stabilno i razvijeno civilno društvo. U društvu također raste svijest o potrebi individualnog angažmana u društvenim pitanjima.

U ovom razdoblju dolazi do diferencijacija udruga prema kvaliteti projekata i aktivnosti, prema ukupnoj učinkovitosti u svojim sredinama te prema materijalnim pokazateljima. Također, dio se udruga organizacijski, kadrovski, tehnološki i tematski profilirao i profesionalizirao. Ove druge imaju broj stalno zaposlenih, relativno veliki godišnji proračun, te međunarodne projekte.

Kvalitetne i učinkovite udruge s radišnim i marljivim zaposleničkim jezgrama nalaze teme i kanale financiranja koji su okrenuti europskim fondovima i okvirima djelovanja. Udruga Zeleni Osijek iz Osijeka prednjači u Slavoniji sa šest dobivenih projekata iz europskih fondova, više nego sve slavonske ustanove za zaštitu okoliša i prirode zajedno. Zelena akcija iz Zagreba postaje sastavnica međunarodne okolišne organizacije *Friends of the Earth* a njena bivša predsjednica prije nekoliko godina postaje predsjednicom te krovne organizacije.

Učinkovite udruge djeluju kao snažni edukatori te kao nositelji znanja i kritičke svijesti a neke od njih i kao promotori javnih politika na području zaštite okoliša i održivog razvoja, poput Zelene akcije, Zelene Istre, Prava na grad i sličnih. Također je važno napomenuti kako u ovom razdoblju jača svijest građana o okolišnim problemima, te se posljednjih godina rađaju i lokalne inicijative koje sa zavidnom uvjerljivošću vode velike kampanje (u pravilu vezane na konkretan lokalni problem koji nastoje riješiti)

te imaju određen društveno-politički utjecaj. Također, problemi okoliša, i inicijative za zaštitu okoliša dobivaju i sve veći medijski prostor (ne uvijek u pozitivnom kontekstu), iako je to područje koje također ostaje neistraženo.

Da zaključimo, u ovom razdoblju struktura udruga se stabilizira te se dio registriranih udruga profesionalizira. U fokusu javne pažnje su kao i u drugim djelatnostima u društvu učinkovite i kvalitetne udruge koje građani percipiraju kao društveno utjecajne aktere civilnog i ukupnog društva.

UDRUGE ZA ZAŠTITU OKOLIŠA DANAS (2014.)

Danas u Hrvatskoj postoji 937 udruga za zaštitu okoliša²⁰. Od navedenih, nešto manje od polovice udruga se kategoriziraju kao udruge za zaštitu okoliša, a druga polovica kao ostale ekološke udruge. Ostale ekološke udruge obuhvaćaju one udruge čije djelovanje nije direktno vezano za zaštitu lokalnih ili regionalnih ekosustava, već se odnosi na vezane djelatnosti/teme poput energetike, održivog razvoja, kvalitete života, edukacije i sl.

Iako zvuči impresivno, brojku udruga upisanih u registar treba uzimati s rezervom. Naime, ne postoji točan pokazatelj aktivnosti udruga, projekata koji su u trajanju ili koji su (ne)uspješno privedeni kraju, kao ni članstvo i organizacijska struktura udruga. Tako se u registru i dalje nalaze brojne udruge koje su odavno prestale sa svim aktivnostima/projektima, ili brojne lokalne udruge osnovane s ciljem rješavanja konkretnog problema koje su nakon (ne)uspješnog rješavanja problema prestale biti aktivne. Dakle, broj aktivnih udruga za zaštitu okoliša zasigurno je znatno manji od broja udruga upisanih u registar.

Ove godine (2014.) na snagu stupa novi zakon o udrugama kojim se između ostalog ima osnovati novi registar koji će pratiti stanje i aktivnost svake udruge kako bi se prikazalo realno stanje civilnog društva u Hrvatskoj (Hrvatski Sabor, 2014.). Novi Zakon o udrugama donesen je nakon dugotrajne javne rasprave koja je započela još u veljači 2012. godine postupkom savjetovanja o izazovima u desetogodišnjoj provedbi Zakona o udrugama. Rezultati savjetovanja ukazali su na niz manjkavosti u postojećim zakonskim rješenjima koje su otežavale djelovanje udruga. Nedovoljno jasne odredbe o upravljanju udrugom i tijelima udruge, udruživanju udruga u saveze, članstvu, skupštini, stjecanju i raspodjeli imovine te obavljanja gospodarskih djelatnosti samo su neke od nedoumica koje su se u praksi različito provodile. Nadalje, neprecizne odredbe o nadzoru, ali i odveć složen postupak likvidacije i brisanja udruga iz Registra udruga imaju za posljedicu gotovo 51.400 registriranih udruga i tek nekoliko stotina izbranih u deset godina od uspostave samog Registra, što zasigurno ne odgovara stvarnom stanju.

Novi Zakon o udrugama stavlja veliki naglasak na transparentnost i javnost poslovanja udruga te predviđa da će novi Registar udruga, uz statut udruga i ostale podatke o radu udruga, omogućavati pristup izvješćima o financijskom poslovanju udruga s propisanom dokumentacijom²¹. Očekuje se da će veća transparentnost podataka omogućiti samim članovima kvalitetniji nadzor nad radom udruga, a radi mogućnosti zaštite svojih prava i pravnih interesa.

Udruge civilnog društva dijelom se financiraju iz državnog proračuna. Položaj udruga za zaštitu okoliša je pritom nezavidan. Prema posljednjem financijskom izvješću Ureda za udruge, udruge za zaštitu okoliša primile su više od pet milijuna kuna javnog novca (Ured za udruge, 2013.). U istoj godini, sportske udruge koje su na vrhu liste, primile su više od 125 milijuna kuna iz proračuna²². Iako je iznos dodijeljen udrugama za zaštitu okoliša pet puta veći u odnosu na prethodnu godinu, ne možemo reći da se radi o pozitivnom trendu rasta. Naime, godišnji iznos koji se nekoj udruzi dodjeljuje značajno fluktuiraju, sa ve-

²⁰ Prema podacima registra udruga Hrvatske, godine 1990. registrirano je 60 udruga; godine 1999. broj je porastao na 200 udruga, godine 2007. bilo je 270 udruga; a danas ih je tri puta više. Vidi na: <http://www.applpravna.hr/RegistarUdruga/>

²¹ Novi zakon o udrugama stavlja naglasak na transparentnost i regulaciju financijskog poslovanja udruge. Ovdje se prije svega imalo na umu velike sportske organizacije, odnosno klubove, koju ostvaruju značajnu financijsku dobit, posluju kao dionička društva ali su formalno prijavljeni kao udruge, te na taj način izbjegavaju plaćanje poreza na dobit, istovremeno se financirajući javnim novcem.

²² Vidi *Izvješće o financiranju programa i projekata organizacija civilnog društva iz javnih izvora u 2013. godini*: http://www.uzuvrh.hr/userfiles/file/Financijsko%20izvjesce-2013-udruge-14%207%202014_final.pdf

likim razlikama u padu i porastu iz godine u godinu, pa se je tako iznos ekološkim udrugama smanjivao u razdoblju nakon početka velike gospodarske krize 2008. godine. Unatoč velikim fluktuacijama iznosa kojim država potpomaže ekološke udruge, na listi ukupnih javnih davanja za potrebe civilnog sektora, ekološke udruge se uvijek nalaze u posljednjoj četvrtini organizacija civilnog društva.

U našem opisu i karakterizaciji udruga za zaštitu okoliš koje djeluju danas 2014 godine izdvajamo desetak udruga koje u domaćem kontekstu civilnog društva pokazuju relativno najviši stupanj sposobnosti i kvalitetu djelovanja. Dio njih nastao je neposredno nakon osamostaljenja države, te udruge su uspjele 'preživjeti' zahvaljujući snažnom ljudskom kapitalu, koji je osigurao znanja i vještine potrebne za osiguranje financijske potpore, ali i organizacijskog sustava i motivacije aktivnih članova. To su prema našoj procjeni: »Zelena akcija«, »Zelena mreža aktivističkih grupa« (ZMAG), »Društvo za oblikovanje održivog razvoja« (DOOR), »Hrvatska stručna udruga za sunčevu energiju« (HSUSE) – sve iz Zagreba, te »Zelena Istra« iz Pule, »Eko Kvarner« iz Njivica na otoku Krku, »Zeleni Osijek« iz Osijeka, »Zeleni Zadar« iz Zadra i »Sunce« iz Splita. Ove udruge i danas predstavljaju djelatnu okosnicu ekološkog pokreta u Hrvatskoj, te sukladno tome imaju i najveći utjecaj.

Gotovo polovica spomenutih udruga smještena je u Zagrebu. Ljudski i financijski kapaciteti za razvoj civilnih udruga daleko bolji u glavnom gradu. Ovome u prilog govori i činjenica da gotovo 60% financiranja projekata ne-vladinih organizacija (NVO) otpada na Zagreb, do se ostalih 40% raspoređuje na sve ostale gradove i županije u Hrvatskoj²³. Ipak, gledajući prostornu razmještenost spomenutih najsnažnijih udruga pokazuje se kako u gotovo svim regijama postoji barem jedna po djelovanju i ukupnim rezultatima jaka i društveno relevantna udruga za zaštitu okoliša.

Ako uzmemo u obzir broj udruga za zaštitu okoliša u registru, spomenute najutjecajnije udruge čine svega jedan posto od svih udruga za zaštitu okoliša. Iako za ekološke udruge u Hrvatskoj ne možemo napraviti tipologiju kao što je Carter učinio na globalnoj razini (Carter, 2007.), Carterovu podjelu ćemo koristiti za ilustraciju tipova udruga prema djelatnosti u Hrvatskoj. Prema toj podjeli spomenute najsnažnije udruge u Hrvatskoj bismo mogli svrstati u *Institucionalne ekološke organizacije* koje karakterizira jaka institucionaliziranost i profesionalizacija, te masovno članstvo. Iako je u okvirima domaćeg ekološkog pokreta relativno govoriti o »masovnom« članstvu i velikom broju zaposlenih, ove udruge karakterizira stalno zaposlen kadar, čvrsta organizacijska struktura te međunarodna suradnja i međunarodno financiranje. Međutim, budući da je Hrvatska mala zemlja, sa (relativno) kratkom tradicijom ekološkog pokreta nemoguće je oštro odijelili granice između institucionaliziranih udruga, lokalnih inicijativa otpora i radikalnih protestnih grupa. Tako je 'prirodnije' govoriti o miješanju ovih tipova u kojem jedna udruga, ovisno o aktivnosti koju provodi ima karakteristike više tipova ekoloških udruga²⁴.

Osim spomenutih velikih institucionaliziranih organizacija koje čine mali broj udruga, velika većina udruga spada u tip lokalnih inicijativa. Te udruge provode programe ili projekte koji imaju utjecaj samo na određeno uže područje ili lokalnu zajednicu. One se najčešće osnivaju s ciljem rješavanja konkretnog problema u njihovom okolišu te često, nakon što se riješi neposredni razlog njihova osnutka, uspore svoje djelovanje ili se potpuno ugase. Malim udrugama najčešće nedostaje jaka organizacijska struktura, znanje i vodstvo koje bi udruzi osiguralo relativno stabilan izvor prihoda. Ovo ne znači kako lokalne inicijative nisu važan akter ekološkog pokreta u Hrvatskoj, već naprotiv, one su bitan faktor u promicanju ekoloških vrijednosti i rješavanju lokalnih problema s kojima se velike organizacije ne bave, ili stoga što nemaju dovoljno resursa, ili stoga što im sve lokalne situacije nisu vidljive.

²³ Iza Zagreba, što se financiranja NVO sektora tiče, stoji Split sa tek 6% udjela u financiranju.

²⁴ Primjerice, Zelena akcija koristi golem i jak mobilizacijski resurs u velikim kampanjama, angažira u okvirima udruga u Hrvatskoj velik broj ljudi te sudjeluje u radu određenih odbora i savjetničkih tijela. Također, Zelena akcija je sudjelovala u malim lokalnim aktivnostima, te je ponekad organizirala i različite tipove radikalnih akcija i prosvjeda.

TREKUTNO STANJE EKOLOŠKIH UDRUGA U HRVATSKOJ – PREGLED ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu rada dati ćemo pregled dvaju posljednjih istraživanja stanja i održivosti organizacija civilnog društva u Hrvatskoj, *Indeksa održivosti civilnog društva*²⁵(CERANEO, 2012.), i *Indeksa civilnog društva*²⁶(Matančević, Bežovan, 2013.).

Oba ova istraživanja proučavaju razvoj civilnog društva u cijelosti, čiji je ekološki sektor samo dio. Međutim, ne postoje recentna istraživanja u Hrvatskoj koja bi se bavila isključivo udrugama za zaštitu okoliša te se također u oba istraživanja upravo organizacije za zaštitu okoliša često ističu kao istaknuti primjer, stoga smatramo da su oba istraživanja relevantna za ovaj rad. Također, iz navedenog preliminarno zaključujemo kako je ekološki pokret među istaknutijima i utjecajnijim dijelom civilnog sektora u Hrvatskoj.

Indeks održivosti civilnog društva

Indeks održivosti civilnog društva prati sedam dimenzija razvoja civilnog sektora u državi iz kojih se konstruira pokazatelj održivosti: pravni okvir, organizacijski kapacitet, financijska održivost, zagovaranje, pružanje usluga, infrastruktura i javna percepcija. Ovaj indeks s godinama raste, odnosno pokazuje kretanje u pozitivnom smjeru. Ipak, gospodarska kriza utjecala je na sve dimenzije Indexa budući da je napredak civilnog sektora ograničen rastom nezaposlenosti i stagnacijom gospodarske aktivnosti.

Dimenzija pravnog okvira u razvoju civilnog društva pokazuje pozitivno kretanje, posebice nakon donošenja novog zakona o udrugama 2001. godine. Posljednjih godina ovaj pokazatelj je stagnirao radi već spomenutih nedorečenosti starog zakona, međutim, iako nije obuhvaćeno istraživanjem, stupanje na snagu novog zakona (od 01. prosinca 2014.) će zasigurno riješiti dio problema prethodnog legislativnog okvira, prije svega vezano uz registraciju udruga i financijsko poslovanje.

Što se dimenzije organizacijske strukture tiče, ona je u Indeksu dosegla ocjenu rastuće održivosti. Mali broj visokorazvijenih organizacija djeluje u velikim gradovima i u bogatijim županijama, dok su mnoge slabije razvijene organizacije aktivne na razini lokalnih zajednica. Najrazvijenije organizacije imaju strateške planove i čvrste upravljačke strukture, objavljuju svoje godišnje financijske i programske izvještaje. S druge strane, manje razvijene organizacije nemaju dovoljno ljudskih i/ili financijskih resursa te jasno definiranu unutarnju upravljačku strukturu. Ipak, istraživanje navodi kako većina organizacija ima definiranu misiju, a proteklih nekoliko godina povećao se broj manjih udruga koje su prepoznale važnost strateškog planiranja i njegove izrade.

Financijska održivost je najlošije ocijenjena dimenzija, koja već godinama stagnira. Ekonomska kriza ozbiljno je utjecala na financijsku održivost udruga, te se i dalje smanjuje privatno i javno financiranje. Udruge imaju pristup financiranju iz EU, stranih zaklada, veleposlanstava i drugih međunarodnih organizacija, međutim tek manji broj organizacija ima znanja i vještine potrebne za pripremu projekata EU. S druge strane većina udruga na lokalnom nivou ovisi o financiranju od strane lokalne samouprave koje radi nedostatka sredstava i proračunskog manjka često izostaju.

²⁵ Indeks održivosti organizacija civilnog društva (CSOSI) ključni je analitički alat za mjerenje napretka civilnog sektora u regiji Srednje i Istočne Europe i Euroazije. Indeks prati napredak civilnog sektora u dvadeset i devet zemalja tijekom posljednjih petnaest godina. Indeks uzima u obzir cjelokupno poticajno okruženje za razvoj civilnog društva, s naglaskom na pravno okruženje za OCD-e, organizacijske kapacitete, financijsku održivost, zagovaranje, pružanje usluga, infrastrukturu i javni imidž. Svaka dimenzija ocjenjuje se prema skali od sedam stupnjeva na kojoj broj 1 označava vrlo naprednu razinu, a broj 7 vrlo nisku razinu razvoja. Indeks je razvila Američka agencija za međunarodni razvoj u suradnji s lokalnim organizacijama iz zemalja u kojima se Indeks primjenjuje.

²⁶ Indeks civilnog društva projekt je Svjetskog saveza za građansku participaciju – CIVICUS. Stanje civilnog društva analizira se preko četiri dimenzije: razina organizacija, vrednote, percipirani utjecaj te okolina, koje su sastavni dio »dijamanta civilnog društva« – najpoznatije komponente ovog istraživačkog projekta. Dobiveni rezultati stavljeni su u dinamički kontekst, usporedbom s rezultatima dva ranija istraživačka vala. Time je omogućeno praćenje određenih istraživačkih indikatora i dimenzija civilnog društva u razvojnoj perspektivi.

Udruge u Hrvatskoj su aktivni zagovaratelji društvenih promjena te putem svojih inicijativa, mreža i tijela pokušavaju utjecati na ključne stvari koje je potrebno uvrstiti na dnevni red politike. Pritom se u rezultatima ovog istraživanja ističu ekološke udruge koje su odigrale važnu ulogu u procesima borbe protiv korupcije i pitanjima zaštite okoliša te također kao najuspješnije u mobiliziranju građana

Rastuća održivost udruga također se pokazuje u dimenziji pružanja usluga koje država i privatni sektor najčešće ne žele, ne znaju ili ne mogu pružiti građanima, a koje uključuje neformalnu edukaciju, zaštitu okoliša, građanski aktivizam, promociju volonterstva i druge aktivnosti.

Dimenzija infrastrukture je najbolje ocijenjena dimenzija, te se odnosi na kvalitetnu organizacijsku infrastrukturu i na državnoj razini (npr. državni Ured za udruge) i na razini umrežavanja organizacija civilnog društva (npr. Zeleni forum), te na brojne nacionalne i međunarodne projekte potpore razvoju civilnog sektora.

Javna percepcija civilnog sektora u Hrvatskoj prema ovom istraživanju varira. Prikazujući rezultate Indeksa, autori su se poslužili rezultatima Europskog istraživanja vrednota iz 2008. godine i istraživanja koje je proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar 2012. godine o javnoj percepciji organizacija civilnog društva u Hrvatskoj²⁷. U rezultatima se navodi kako su građani najvjerojatnije prepoznali najveće organizacije civilnog društva i one s najistaknutijim medijskim profilima, pri čemu humanitarne i organizacije za zaštitu okoliša uživaju najveću potporu javnosti. Prema rezultatima tog istraživanja povjerenje građana i sudjelovanje u radu udruga rastu te su one vidljive kao sudionici u formiranju javnih politika. Gotovo 60% građana smatra rad udruga vrlo korisnim ili djelomično korisnim za društvo. Predstavnici lokalnih i državnih vlasti počinju prepoznavati korisnost uključivanja civilnog sektora u razvoj određenih odluka i strategija. Međutim valjda istaknuti da je suradnja započela dijelom zbog zahtjeva iz EU. Privatni sektor još uvijek ne prepoznaju civilni sektor kao ravnopravne pružatelje usluga.

Indeks civilnog društva

Drugo istraživanje, Indeks civilnog društva, također prati razvoj i kontekst razvoja civilnog sektora u Hrvatskoj koristeći kombiniranu metodologiju. Ovaj indeks (u daljnjem tekstu CDI) koristi kombinaciju različitih istraživačkih metoda, analiza podataka i studija slučaja u svrhu sveobuhvatne procjene stanja civilnog društva u nekoj zemlji. Mjerenjem CDI-a mjere se sljedeće dimenzije: građanska participacija, razina organizacije, vrednote, percipirani utjecaj i okolinu²⁸.

Oba spomenuta istraživanja, odnosno oba indeksa dolaze do vrlo sličnih rezultata koristeći različitu metodologiju. Ovo je očekivano budući su istraživanja provedena sa kratkim vremenskim odmakom, te također govori u prilog pouzdanosti zaključaka o stanju civilnog društva u Hrvatskoj. U daljnjem tekstu istaknut ćemo samo one rezultate CDI-a koji govore nešto novo ili se razlikuju od rezultata prethodnog indeksa kako bi izbjegli ponavljanje prethodno opisanog.

Prije svega, CDI je mjerio građansku participaciju, odnosno udio građana sa članstvom u udrugama, te udio građana koji volontiraju. Ovaj indikator pokazuje slabu građansku participaciju, naime tek 17 posto građana su članovi udruga, a samo 7 posto ih volontira. Uska baza članstva i mali broj volontera, zaključuje se, dodatno je suzbila volju za angažmanom u civilnom sektoru. Pritom ljudski resursi u udrugama civilnog društva ostaju problem. Bez stalno zaposlenih i obnove radne snage mlađima autori smatraju da se ne može govoriti o održivosti.

Također, za razliku od prethodno opisanog indeksa, CDI mjeri percepciju utjecaja i strukturu vrednota unutar organizacija civilnog društva i opće populacije. Percepcija utjecaja snažnija je unutar udruga

²⁷ Institut društvenih znanosti Ivo Pilar proveo je za potrebe organizacije SIPU International AB - TACSO ured u Hrvatskoj istraživanje javnog mnijenja Vidljivost i javna percepcija organizacija civilnog društva u Republici Hrvatskoj 2012. Osnovni cilj istraživanja bio je utvrditi eventualne promjene u vidljivosti i javnoj percepciji udruga tijekom posljednjeg desetljeća

²⁸ Temeljem 67 kvalitativnih indikatora izračunato je ovih pet dimenzija na skali od 1 do 100, odnosno pet uvjeta koji podupiru ili kočice razvoj civilnog sektora. Također se dobiva pregled utjecaja aktivnosti civilnog sektora u društvu.

nego među općom populacijom. Vrednote aktivnih članova udruga i šireg građanstva ne razlikuju se značajno, međutim postoji znatno veće prakticiranje tih vrednota među pripadnicima civilnog sektora.

Za razliku od autora prethodno opisanog indeksa, autori CDI-a, uz prepoznavanje poboljšane javne percepcije civilnog sektora, naglašavaju i dalje velik udio negativne percepcije u javnosti i medijima. Također navode kako se ne prepoznaje značajni utjecaj na jačanje društvenog kapitala.

MEĐUSEKTORSKA PERCEPCIJA NE-VLADINIH ORGANIZACIJA NA PODRUČJU ZAŠTITE OKOLIŠA

Ovdje smatramo korisnim prikazati rezultate istraživanja vezane za percepciju civilnog sektora na području zaštite okoliša od strane četiri ostala sektora u društvu definiranih istraživanjem. Rezultati koji se prikazuju dio su kvalitativnog istraživanja o stanju i učinkovitosti javnih politika na području zaštite okoliša, poglavito klimatskih promjena²⁹.

Metodologija

S obzirom na istraživačka pitanja u ovom istraživanju podatke smo odlučili prikupljati metodom polustrukturiranog intervjua, a dobivenu građu analizirali smo koristeći pojedine procedure »Utemeljene teorije« (engl. Groundedtheory).

Budući da su istraživanjem bili obuhvaćeni akteri pet društvenih sektora, intervjui su dodatnim pitanjima po potrebi prilagođavani ekspertizi pojedinih aktera tako da budu obuhvaćene sve osnovne teme koje je autorica primarno konstruirala.

Izbor metode za analizu podataka ovisi o istraživačkim pitanjima, a istraživačka pitanja ovise o kontekstu u kojem se nalaze, te o tome što je u tom kontekstu istraživaču dostupno. S obzirom na navedeno autorica je odabrala procedure utemeljene teorije (višerazinsko kodiranje i komparativna analiza) za obradu podataka kako bi ih mogla optimalno interpretirati s obzirom na prirodu dobivenih informacija (intervju o stavovima ključnih aktera) i ciljeve istraživanja (razumijevanje određenog društvenog fenomena, u našem slučaju stanja i učinkovitosti klimatskih politika).

Budući da se radi o usko specijaliziranoj temi, odlučili smo se za namjeran uzorak. Uzorak je obuhvaćao relevantne osobe iz civilnog sektora, poslovnog sektora, javnog sektora, politike i znanosti. Na taj smo način htjeli uključiti aktere svih društvenih sektora koji se neposredno ili posredno bave politikama zaštite okoliša u Hrvatskoj. Radi raznovrsnosti relevantnih aktera odlučili smo se za navedenu podjelu na pet užih sektora (grupa), umjesto za klasičnu podjelu demokratskih društava na tri šira sektora (javni, civilni i poslovni). Od 40 kontaktiranih, na intervju su pristala ukupno 32 ispitanika, od toga sedam znanstvenika, četiri političara, četiri djelatnika javne uprave, osam pripadnika udruga za zaštitu okoliša i devet poduzetnika.

Rezultati dijela istraživanja koje ovdje prikazujemo sadržani su u pet kôda kojima se opisuje percepcija civilnog sektora.

Predodžba uloge ekoloških udruga

Među akterima relevantnim za smanjenje emisija stakleničkih plinova u Hrvatskoj prevladava negativna percepcija ekoloških udruga. Pritom je zanimljivo da takav stav većinom nalazimo među pri-

²⁹ Istraživanje je provedeno u svrhu elaboracije doktorske teze Jelene Puđak na temu »Hrvatska i klimatske promjene – sociološka analiza stanja i učinkovitosti javnih politika za smanjenje stakleničkih plinova«. Istraživanje se provodilo od ožujka do lipnja 2012. godine. Kako bismo opisali stanje i učinkovitost politika za smanjenje emisija stakleničkih plinova u Hrvatskoj, odlučili smo se za istraživanje kvalitativnog tipa. Kvalitativni pristup nam omogućava da steknemo bolji uvid u područje bez prethodnih spoznaja (istraživanja) koja bi omogućivala a priori konstrukciju kategorija. Kvalitativni pristup također omogućava razumijevanje i eksplikaciju stanja i učinkovitost klimatskih politika u Hrvatskoj kako ih vide ključni akteri, posredno ili neposredno uključeni u procese donošenja i provedbe politika.

Tablica 1. Predodžba uloge ekoloških udruga

	Civilno društvo	Politika	Javna uprava	Poduzetništvo	Znanost	UKUPNO
Ekološke udruge trebaju vršiti pritisak	0	1	0	0	2	3
negativna uloga ekoloških udruga	8	1	1	4	3	17
Slabi kapaciteti ekoloških udruga	6	0	0	0	0	6
Ekološke udruge trebaju predlagati kreativna rješenja	2	0	0	0	0	2
pozitivna uloga ekoloških udruga	7	1	1	0	2	11
PREDODŽBA ULOGE EKOLOŠKIH UDRUGA	25	3	2	6	8	40

padnicima upravo civilnog društva, što upućuje na jaku samokritičnost. Također, negativnu percepciju udruga za zaštitu okoliša imaju ispitanici iz sektora poduzetništva, pri čemu moramo imati na umu da dio ispitanika iz civilnog društva pripada udrugama poduzetništva i da je kroz istraživanje primjetno kako oni dijele stavove te grupe u uzorku.

Ispitanici iz sektora poduzetništva, ekološkim udrugama najviše zamjeraju kritiziranje i nepreuzimanje odgovornosti. Lobiranje »zelenih« za strože uvjete poslovanja kako bi se smanjile emisije, poduzetništvo doživljava kao osobni napad i kao dokaz neznanja, odnosno nerazumijevanja, jer »nisu udruge te koje će snositi troškove«. Poduzetništvo tako stječe dojam kako su udruge za zaštitu okoliša »nezrele«, nespremne na dijalog i neodgovorne zato što se stroži zakoni percipiraju kao ugroza poslovanja. Pritom se neodgovornost također tumači kao licemjerje jer prevladava stav kako članovi udruga koji lobiraju za određene promjene sami nisu spremni biti nosioci takvih promjena.

Zbog protivljenja određenim projektima i zahtjevima za strožom legislativom udruge se percipiraju kao »preradikalne«, »ekstremne«, te im se često zamjera manjak znanstvene argumentacije. Stoga ih ispitanici iz sektora poduzetništva percipiraju i kao opasne jer »obmanjuju javnost«, te utječu na donošenje politika i zaustavljanje projekata.

Udrugama se stoga zamjera manjak konstruktivnih prijedloga, odnosno pozitivnog pristupa kreiranju javnih politika (poput klimatske politike) koji će predlagati alternativna rješenja umjesto sadašnjeg negativnog pristupa koji kritizira postojeća. Takav stav dijelili su i pripadnici civilnog sektora, napominjući kako bi udruge trebale u javnosti promovirati nova rješenja i tako utjecati na razvoj. Pritom se međutim često ističe kako udruge nemaju kapaciteta za opsežnije bavljenje problemom klimatske politike u Hrvatskoj, koje se zbog toga svodi na reaktivno djelovanje radi sprečavanja »loših« projekata.

Slične kritike dolaze i iz drugih sektora. Civilno društvo se percipira kao neorganizirano i bez vizije, pri čemu se njihova uloga svodi na stvaranje klime zabrinutosti za problem. Osim što se tek nekoliko udruga bavi klimatskim promjenama na nacionalnoj razini, ili određenije klimatskom politikom, pripadnici civilnog sektora navode kompleksnost problema kao prepreku za jednostavno uvođenje teme klimatskih politika u javnu arenu. Sam fenomen klimatskih promjena još se uvijek vrlo nejasno percipira u javnosti, pa je teško pred javnošću povezati niz lokalnih manifestacija klimatskih promjena sa zajedničkim problemom globalnog zagrijavanja. Nerazumijevanje problema tada koči i napredak u javnom razumijevanju klimatskih politika. Civilno društvo tako ima predodžbu vlastitog neuspjeha u nametanju za njih bitne teme u centar javne arene.

Velik dio ispitanika ulogu ekoloških udruga ipak vidi pozitivnom, ali među njima većinu čine pripadnici upravo tog sektora. Ti ispitanici sudionike ekoloških udruga vide kao dio rješenja za problem klimatskih promjena. Također vide napredak u razvoju nevladinih organizacija u Hrvatskoj u pogledu stručnosti članova i znanstvenosti diskursa koji udruge vode. Pritom se često ističe visoka stručna sprema većine članova nacionalnih udruga koje se bave klimatskom politikom.

Kako pozitivnu sliku ekoloških udruga imaju upravo njegovi članovi, oni često percipiraju da udruge pozitivno utječu na zaštitu interesa Republike Hrvatske. No, također imaju dojam premalog utjecaja koji se ogleda u provedbi, odnosno zaustavljanju velikih projekata koje civilno društvo ocjenjuje spornima.

Dio ispitanika izvan civilnog društva koji dijele pozitivnu sliku o njegovoj ulozi doprinos vide u različitom mišljenju koje nudi civilno društvo. Alternativni stavovi, otvaranje određenih pitanja, osvješćivanje javnosti, ocjenjuju se kao doprinosi tog sektora u kontekstu zaštite okoliša u Hrvatskoj. Također, prepoznaje se njihova uloga zagovaratelja općeg dobra.

Vezano uz to dio ispitanika smatra kako civilno društvo treba vršiti pritisak na strukture vlasti kako bi se postigla učinkovitija provedba javnih politika na području zaštite okoliša. Dio ispitanika kroz taj stav artikulira i nezadovoljstvo razinom utjecaja nevladinih organizacija.

ZAKLJUČAK

Pokret za zaštitu okoliša polako se i postepeno razvijao od osamostaljenja Hrvatske do danas. To je složen i dugačak proces koji je dio ukupne demokratizacije društva, stoga širi društveni procesi znatno utječu na razvoj civilnog društva u Hrvatskoj. Od osamostaljenja legislativni okvir koji uređuje djelovanje civilnog društva je znatno napredovao. Ipak, indikatori iz navedenih istraživanja, poput transparentnosti poslovanja i političkog utjecaja ukazuju kako i dalje postoji potreba za rješavanjem zakonskih nedorečenosti.

Matančević i Bežovan (2013.) upozoravaju kako trenutno društveno ozračje može imati dvojak utjecaj na daljnji razvoj udruga i ekološkog pokreta u nas. S jedne strane, rastuća nezaposlenost, posebice među mladima, te osiromašenje srednjeg sloja pogoduju širenje apatije među građanstvom, što negativno utječe na održivost i razvoj civilnog društva. Drugi aspekt utjecaja krize na civilno društvo vidi se u smanjenju proračunskih izdvajanja za aktivnosti udruga. Uslijed smanjenje financijske potpore, javlja se problem osipanja radne snage, odnosno otpuštanja zaposlenih. Paradoksalno, spomenuta društvena i ekonomska kriza mogu imati pozitivne efekte na razvoj civilnog sektora provocirajući potrebu stvaranja pravednijeg i solidarnijeg te učinkovitijeg i produktivnijeg društva. Kriza mobilizira one skupine koje su njom izravno pogođene, stoga su te skupine upućene na samoorganizaciju kako bi zaštitili i promovirali svoje interese. Oni koriste civilno društvo kao prostor djelovanja (Matančević, Bežovan, 2013.).

Provedena istraživanja javnog mnijenja o organizacijama civilnog društva u Hrvatskoj³⁰ pokazuju rast javne podrške radu udruga, te porast spremnosti građana da se uključe u aktivnosti tih organizacija. Ipak, rezultati kvalitativnog istraživanja prikazani u ovom radu pokazuju kako udruge za zaštitu okoliša i dalje nisu prepoznate kao ravnopravni razvojni akter od strane javnog i privatnog sektora, osim možda načelno.

Ekološke udruge u Hrvatskoj se, između još nekoliko područja civilnog djelovanja, posebno ističu kada govorimo o postignućima u procesu demokratizacije i civilizacijskog napretka u kojima je civilno društvo ključan sudionik.

Neki društveni procesi i kontekstualni aspekti razvoja ekološkog pokreta u Hrvatskoj ostaju neistraženi, te predstavljaju imperativ daljnjeg znanstveno-istraživačko rada na ovom području. Kako bismo dobili dublji uvid u stanje ekološkog pokreta i na koji način širi društveni kontekst utječe na razvojne procese istog, svakako bi trebalo istražiti ulogu medija u formiranju javne percepcije ekoloških udruga, te utjecaj ekoloških udruga na formiranje javnih politika na području zaštite okoliša. Rezultati ovakvih istraživanja dali bi nam čvršću empirijsku utemeljenost za procjenu razvoja ekološkog pokreta u nas danas i u godinama koje dolaze.

³⁰ Istraživanje »Javno mnijenje: Vidljivost i javna percepcija organizacija civilnog društva u Republici Hrvatskoj 2012.«, Franc, R., Sučić, I., Međugorac, V. i Rihtar, S. (2012.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

LITERATURA

- Baloban, S., ur. (2000.) *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve - Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- Bežovan, G. (2004.) *Civilno društvo*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Carter, N. (2007.) *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge
- CERANEO (2012.) *Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Hrvatskoj za 2012.*, Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Zagreb
- Franc, R. i dr. (2012.) *Javno mnijenje: Vidljivost i javna percepcija organizacija civilnog društva u Republici Hrvatskoj 2012.* (Izvešće istraživanja), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
- Hrvatski Sabor (2014.) *Zakon o udrugama*, Narodne novine, br.74/2014, Zagreb
- Lay, V. (1986) »Pretpostavke nastajanja i metode artikulacije društvenih pokreta s osvrtom na realni socijalizam« u *Međunarodni radnički pokret*, br. 19 (1-2), str. 47 – 55
- Matančević, J. i Bežovan, D. (2013.) »Dometi i ključni čimbenici razvoja civilnog društva u Hrvatskoj temeljem tri vala istraživanja«, u *Revija socijalne politike*, br. 1, str: 21-41
- Melucci, A. (1984) »Kraj društvenih pokreta?« u *Naše teme*, br. 28(10), str. 1842 – 1852
- Oštrić, Z (1992) »Ekološki pokreti u Jugoslaviji – Građa za proučavanje razdoblja 1971.- 1991.« u *Socijalna ekologija*, br. 1, str.83- 102, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb
- Puđak, J. (2013.) *Hrvatska i klimatske promjene – sociološka analiza stanja i učinkovitosti javnih politika za smanjenje stakleničkih plinova* (doktorska disertacija) Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Šimleša, D. i Branilović, J. (2007.) »Položaj i utjecaj ekoloških udruga u Hrvatskoj«, u *Razvoj sposoban za budućnost – prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, ur. Lay, V., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str: 223-257
- Ured za udruge (2013.) *Izvešće o financiranju projekata i programa organizacija civilnog društva iz javnih izvora u 2013. godini*, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb
- Zelena akcija (2000.) »Prvih deset godina«, Zelena akcija, Zagreb

SUMMARY

In this paper we will outline three time periods through which we will describe the main developmental processes in formation of civil society and environmental movement in Croatia. In the first part of paper we will describe beginnings of civil society formation in Croatia still being a member of Federal Republic of Yugoslavia. Awareness of environmental problems in Croatia and Yugoslavia appeared relatively early, during '70 (last century), not lagging much behind the developed countries, but still in a quite smaller extent. Reactions of the system regarding warnings about environmental deterioration and pollution coming from below have been restricting and civil society had limited impact. As the political system changed, and as Croatia gained independence, new processes are appearing on the civil society scene. In second part of paper we will describe development and change of non-governmental organizations / environmental movement in the period from 1990 till today. Over past 25 years number and profile of environmental NGOs in Croatia has changed constantly in number and character, but in last couple of years the civil society 'scene' has stabilized and matured. In third part of paper we will outline the state and profile of environmental non-governmental organizations in Croatia in 2014. Then we will address most recent relevant surveys, Sustainability Index of civil society organizations and Civil society index, and we will outline the part of qualitative research that refers to the sectoral perception of environmental NGO-s. Finally we will conclude about the state and direction of environmental organizations development in Croatia. Regarding the later we can speak of well-formed and developed environmental movement in Croatia, although not mass and large-scaled. The state of environmental organizations is improved in almost every aspect, except in financial segment regard in the economic crisis. Nonetheless, despite the improvements in public perception, environmental organizations are still not recognized as equal partner by the policy and private sector.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen X. / Broj 10
Zagreb - Samobor 2014.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: prof. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hožjan (Maribor, Slovenija), Halil Inalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2014.

Adresa uredništva / Mailing adresss:

Hrvoje Petrić (urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Na naslovnici / Cover:

Idrija prema Valvasorovoj Topografiji Kranjske iz 1679.

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA